

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

رساله دکتری

رشته: حکمت متعالیه

عنوان رساله

بررسی هویت روح بخاری (به عنوان واسطه نفس و بدن) از منظر ابن سینا و صدر المتألهین، و مقایسه آن با عملکرد سیستم‌های عصبی در عصب‌شناسی معاصر

استاد راهنما

حجت الاسلام سید یدالله یزدان‌پناه

استادان مشاور

استاد حسین خیراندیش

دکتر ابراهیم بهزاد

دانش‌پژوه

حمید محسنی

اسفند ۱۴۰۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

همه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس از این پایان نامه برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) محفوظ است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقدیم به:

سه بانوی بزرگوار

حضرت فاطمه زهرا

حضرت زینب کبری و حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیهن

و تقدیم به:

مردان میدان علم و امنیت

آیت الله مصباح یزدی و شهید حاج قاسم سلیمانی

تشکر و قدردانی:

از اساتید محترم جنابان حجت الاسلام سید یدالله یزدان پناه و استاد حسین خیراندیش و دکتر ابراهیم بهزاد که با راهنمایی و مشورتشان در پر بار شدن این اثر کمک کردند، و از اساتید محترم داور آقایان حجج اسلام عسکری سلیمانی امیری، دکتر رضا مهکام و دکتر ابوالقاسم غفاری که با ارزیابی شان در تصحیح برخی مطالب یاری رساندند تشکر و قدردانی می‌کنم.

چکیده:

ابن سینا و صدرالمتألهین «روح بخاری» را به عنوان «واسطه» بین نفس و بدن مطرح کردند. روح بخاری جسم لطیف، شفاف و رقیقی است که از لطافت خون بطن چپ قلب برمی خیزد. از این رو به دلیل لطافتش می تواند واسطه بین نفس مجرد و بدن مادی باشد. روح بخاری دارای سه شعبه اصلی روح طبیعی، روح حیوانی و روح نفسانی است. هرکدام از این ها جایگاه، قوای منتسب، کارکرد و ویژگی های خاص خود را دارند. روح نفسانی جایگاه آن در مغز بوده و از طریق اعصاب در بدن جریان پیدا کرده و حامل قوای حس و حرکت نفس در بدن است. از سوی دیگر عصب شناسان بنا بر تحقیقات نوین سعی دارند کارکردهای شناختی و حرکتی را به جریان پیام های الکتریکی در سیستم های عصبی نسبت بدهند. از این رو ضروری است با رویکرد فلسفه اسلامی این مسائل نیز واکاوی شود. روش تحقیق رساله حاضر به لحاظ گردآوری اطلاعات، کتابخانه ای بوده و به لحاظ حل مسئله روش آن توصیفی، تبیینی و تحلیلی است. برای اثبات وساطت روح بخاری دو نوع دلیل تجربی-طبی و عقلی-فلسفی از منظر اطبا و حکما ارائه شد. بنابراین مسئله مذکور از پشتوانه تبیین موجه تجربی و از استدلال متقن عقلی برخوردار است. افزون براین با مقایسه ای اجمالی که انجام شد شباهت های فیزیولوژی و کارکردی بین روح نفسانی و جریان پیام های الکتریکی وجود دارد. همچنین در مقایسه ای تفصیلی عصب شناختی-فلسفی، آزمایشی را درباره منشأ مغزی اراده با مبانی حکمت متعالیه بررسی کرده و در ضمن آن نقش روح نفسانی در سریان اراده از مرتبه مجرد تا بستر اعصاب تبیین گشت. از یافته های مهم پژوهش تبیین و تثبیت نظریه «جسم لطیف» و «تشکیک به لطافت» است. همچنین از دیگر نوآوری های رساله تبیین جزئی از چگونگی تأثیر و تأثر بین کیفیات نفسانی و بین روح، خون، قلب و مغز است. افزون براین تبیین و تثبیت مراتب تشکیکی بین ارواح سه گانه، روح نفسانی به عنوان لطیف ترین مرتبه و متعلق اول، و روح بخاری به عنوان مرتبه نازله نفس مادی، از دیگر یافته های مهم تحقیق حاضر است.

کلیدواژگان: روح بخاری، روح حیوانی، روح نفسانی، واسطه نفس با بدن، ابن سینا، صدرالمتألهین، سیستم های عصبی.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱. کلیات.....	۲
۱-۱. مسئله تحقیق.....	۲
۱-۲. پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۳. پرسش‌های تحقیق.....	۱۰
۱-۴. فرضیه تحقیق.....	۱۰
۱-۵. ضرورت تحقیق.....	۱۰
۱-۶. روش تحقیق.....	۱۳
۱-۷. ساختار تحقیق.....	۱۳
۲. مفاهیم.....	۱۴
۲-۱. نفس.....	۱۵
۲-۱-۱. تعریف نفس.....	۱۵
۲-۱-۲. هویت نفس.....	۱۹
۲-۱-۳. مراتب نفس.....	۲۰
۲-۱-۴. جسمانیت الحدوث.....	۲۰
۲-۱-۵. حرکت جوهری نفس.....	۲۱
۲-۱-۶. رابطه نفس و بدن.....	۲۲
۲-۱-۷. قوای نفس و رابطه آن با بدن.....	۲۳
۲-۲. بدن.....	۲۳
۲-۲-۱. حقیقت بدن.....	۲۳
۲-۲-۲. اقسام بدن.....	۲۴

بررسی هویت روح بخاری (به عنوان واسطه نفس و بدن) از منظر ابن سینا و صدر المتألهین، و مقایسه آن با عملکرد ... ب

۲-۲-۳. اجزای بدن و اعضای رئیسه آن..... ۲۴

۲-۲-۴. علت یا ابزار بودن بدن برای نفس..... ۲۶

۲-۳. روح بخاری..... ۲۸

۳-۲-۱. روح طبیعی، حیوانی و نفسانی..... ۲۹

۲-۴. جسم لطیف..... ۳۰

۵-۲. سیستم عصبی..... ۳۱

فصل دوم: مبانی شکل گیری، تبیین و اثبات روح بخاری در اندیشه ابن سینا و صدر المتألهین ۳۳

۱. ماده و صورت..... ۳۴

۲. عناصر..... ۳۶

۳. مزاج..... ۳۸

۳-۱. تحلیل عقلی مسئله مزاج..... ۴۱

۴. اخلاط چهارگانه..... ۴۷

۴-۱. مقایسه مزاج با مباحث پزشکی نوین..... ۵۰

۵. هویت روح بخاری..... ۵۷

۵-۱. معنای روح..... ۵۷

۵-۲. معنای بخار..... ۶۰

۵-۳. روح بخاری..... ۶۲

۵-۴. مزاج روح بخاری..... ۶۴

۵-۴-۱. حار یا حرارت غریزی..... ۶۵

۵-۴-۲. منشأ حرارت غریزی..... ۷۱

۶. استدلال بر وجود روح بخاری..... ۷۲

۶-۱. دلیل تجربی و طبی..... ۷۳

۶-۱-۱. دلیل مانع مادی، و ازکارافتادن قوای حسی و حرکتی..... ۷۴

- ۶-۱-۲. دلیل بی حسی بدن..... ۷۷
- ۶-۱-۳. دلیل مرگ اعضا..... ۸۱
- ۶-۱-۴. دلیل حسی بر لمس روح در رگ‌ها..... ۸۴
- ۶-۲. دلیل عقلی و فلسفی..... ۸۶
- ۶-۲-۱. قاعده امکان اشرف و أخس..... ۸۶
- ۶-۲-۱-۱. اثبات روح از طریق قاعده امکان اشرف در قوس نزول..... ۸۸
- ۶-۲-۱-۲. اثبات روح از طریق قاعده امکان اخس در قوس صعود..... ۹۱
- ۶-۲-۲. اصل امتناع طفره..... ۹۶
- ۶-۲-۳. عدم تأثیر مستقیم نفس مجرد در بدن مادی..... ۹۹
۷. برخی تشبیه‌ها و تمثیل‌ها در تبیین روح بخاری..... ۱۰۴
- ۷-۱. اجرام آسمانی و افلاک..... ۱۰۴
- ۷-۲. دخان..... ۱۰۹
- ۷-۳. شیشه و تور..... ۱۱۱
- ۷-۴. سراج..... ۱۱۲
- ۷-۵. عماء..... ۱۱۳
- جمع‌بندی..... ۱۱۶
- فصل سوم: اقسام روح بخاری، جایگاه، قوای متسبب، و عملکرد هریک از آنها، در اندیشه ابن سینا و صدرالمُتألهین..... ۱۱۷
۱. روح طبیعی..... ۱۲۰
- ۱-۱. هویت روح طبیعی..... ۱۲۰
- ۱-۲. کبد، جایگاه روح طبیعی..... ۱۲۲
- ۱-۳. ویژگی‌ها و عملکردهای روح طبیعی در بدن..... ۱۲۴
- ۱-۳-۱. عملکرد قوه غاذیه و دستگاه گوارشی..... ۱۲۴

بررسی هویت روح بخاری (به عنوان واسطه نفس و بدن) از منظر ابن سینا و صدر المتألهین، و مقایسه آن با عملکرد ...

- ۱-۳-۲. حرارت غریزی، روح طبیعی..... ۱۲۷
۲. روح حیوانی..... ۱۲۹
- ۲-۱. هویت روح حیوانی..... ۱۳۰
- ۲-۲. قلب، جایگاه تولید روح حیوانی..... ۱۳۱
- ۲-۲-۱. تولید روح در بطن چپ..... ۱۳۳
- ۲-۳. نبض و حرکت روح در رگ ها..... ۱۳۶
- ۲-۳-۱. منشأ حرکت نبض..... ۱۳۹
- ۲-۳-۲. گرما و حرارت خون..... ۱۴۰
- ۲-۴. خون ماده اولیه شکل گیری روح و تأثیر هوا بر آن..... ۱۴۰
- ۲-۵. ویژگی های روح حیوانی..... ۱۴۱
- ۲-۵-۱. روح حیوانی متعلق اول نفس..... ۱۴۱
- ۲-۵-۱-۱. ادله تعلق اول..... ۱۴۱
- ۲-۵-۲. قوه حیوانی، حیات و مرگ..... ۱۵۱
- ۲-۵-۳. تأثیر کیفیات نفسانی بر روح..... ۱۵۳
- ۲-۵-۳-۱. شهوت و غضب، ترس و فزع..... ۱۵۷
- ۲-۵-۳-۲. حزن، هم و غم، و شادی و سرور..... ۱۶۰
- ۲-۵-۴. تأثیر روح بر کیفیات نفسانی..... ۱۶۲
- ۲-۵-۴-۱. تحلیل مراتب کیفیات نفسانی در قلب، روح و نفس..... ۱۶۷
۳. روح نفسانی..... ۱۷۲
- ۳-۱. هویت روح نفسانی..... ۱۷۲
- ۳-۲. مغز جایگاه روح نفسانی..... ۱۷۴
- ۳-۳. کارکردهای روح نفسانی..... ۱۷۶
- ۳-۳-۱. حامل قوای ادراکی..... ۱۷۷
- ۳-۳-۱-۱. حواس ظاهری..... ۱۷۷

۱۸۸.....	۲-۱-۳-۳. حواس باطنی.....
۱۹۷.....	تحلیل نقش روح در تحقق ادراک.....
۲۰۴.....	۲-۳-۳. قوای محرکه.....
۲۰۵.....	جمع بندی.....
فصل چهارم: ویژگی روح، و تفسیر مجدد از روح نفسانی در مقایسه با عملکرد سیستم های	
۲۰۷.....	عصبی.....
۲۰۸.....	۱. ویژگی روح.....
۲۰۸.....	۱-۱. جسم لطیف.....
۲۰۸.....	۱-۱-۱. روح بخاری، جسم لطیف.....
۲۱۱.....	۱-۱-۲. بررسی اشکال علامه طباطبایی بر لطافت روح بخاری.....
۲۱۴.....	۱-۲. تشکیک به لطافت.....
۲۱۴.....	۱-۱-۲. مراتب لطافت موجودات.....
۲۱۵.....	۱-۱-۲-۱. مراتب لطافت ارکان.....
۲۲۰.....	۱-۱-۲-۲. مراتب لطافت اخلاط، خون.....
	۱-۱-۲-۳. سیر مراتب لطافت در تشکیل بدن انسان، و مرتبه لطافت روح
۲۲۱.....	بخاری.....
۲۲۷.....	۱-۱-۲-۴. مراتب لطافت ارواح سه گانه و مرتبه لطافت روح نفسانی.....
۲۳۲.....	۲. مقایسه روح نفسانی و جریان پیام های الکتریکی در سیستم های عصبی.....
۲۳۲.....	۱. عملکرد سیستم های عصبی.....
۲۳۳.....	۱-۱. نورون ها.....
۲۳۴.....	۱-۲. سیناپس ها.....
۲۳۴.....	۱-۳. پتانسیل استراحت و عمل و تحریک نورون.....
۲۳۵.....	۱-۴. پردازش اطلاعات.....
۲۳۶.....	۲. برخی دیدگاه ها درباره مقایسه روح با مباحث پزشکی و عصب شناسی نوین.....

بررسی هویت روح بخاری (به عنوان واسطه نفس و بدن) از منظر ابن سینا و صدر المتألهین، و مقایسه آن با عملکرد ... ح

۳. مقایسه روح نفسانی با جریان پیام‌های الکتریکی ۲۴۰
۳. منشأ مغزی اراده آزاد در آزمایش بنجامین لیبت و حکمت متعالیه ۲۴۴
- ۳-۱. تبیین آزمایش ۲۴۶
- ۳-۲. بررسی دیدگاه لیبت ۲۴۹
- ۳-۳. منشأ مغزی و ناآگاهانه اراده از منظر حکمت متعالیه ۲۵۱
- ۳-۳-۱. مبادی اراده ۲۵۲
- ۳-۳-۲. مراتب فاعلیت نفس ۲۵۴
- ۳-۳-۳. وجودی مادی - مجرد اراده ۲۵۷
- ۳-۳-۴. روح نفسانی در مراتب فعل ارادی ۲۶۰
- جمع‌بندی ۲۶۳
- خاتمه: یافته‌ها و نتیجه‌گیری ۲۶۵
۱. روح بخاری همان مرتبه مادی نفس ۲۶۵
- ۱-۱. روح جانشین نفس ۲۶۵
- ۱-۲. روح بدن اول و اصلی ۲۶۷
- ۱-۳. روح، تنزل، تکدر و تجسد نفس ۲۶۹
- ۱-۴. تبدیل روح به نفس ۲۷۱
۲. نتیجه‌گیری ۲۷۳
- ۲-۱. محدودیت‌ها ۲۷۸
- ۲-۲. پیشنهادها ۲۷۹
- منابع ۲۸۰
- پیوست‌ها ۲۸۸
- پیوست‌های فصل دوم ۲۸۸
۱. نحوه ترکیب ماده و صورت ۲۸۸

۲. تحلیل دیدگاه نهایی صدرا درباره ماده و صورت..... ۲۹۰
۳. بررسی و تحلیل عناصر چهارگانه..... ۲۹۲
- پیوست‌های فصل سوم..... ۲۹۶
۱. ارتباط بحث ارواح سه گانه با قوای سه گانه..... ۲۹۶
۲. منشأ اولیه شکل‌گیری ارواح، روح طبیعی یا روح حیوانی..... ۲۹۹
۳. فرق حرارت غریزی با حرارت عنصری..... ۳۰۳
۴. خون ماده اولیه شکل‌گیری روح و تأثیر هوا بر آن..... ۳۰۴
۵. نقش روح بخاری در تحقق مرگ طبیعی..... ۳۰۸
۶. کیفیات نفسانی حیا، خجالتی، شجاعت و عشق و محبت..... ۳۱۱
- ۶-۱. حیا و خجالتی..... ۳۱۱
- ۶-۲. شجاعت..... ۳۱۱
- ۶-۳. عشق و محبت..... ۳۱۳
۷. بطن‌های مغز و کارکرد روح نفسانی..... ۳۱۴
۸. اثبات قوای باطنی، محل و روح‌های آن از طریق اختلال‌های مغزی..... ۳۱۹
- ۸-۱. دویینی:..... ۳۲۰
- ۸-۲. سرگیجه:..... ۳۲۱
- پیوست‌های فصل چهارم..... ۳۲۲
۱. تأثیر لطافت خون و مواد غذایی بر روح..... ۳۲۲
۲. فرایند تولید خون لطیف از غذاها..... ۳۲۴
۳. انواع غذاهای لطیف یا لطیف کننده..... ۳۲۶

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

۱-۱. مسئله تحقیق

مسئله اصلی و اساسی تحقیق حاضر تبیین و بررسی هویت روح بخاری به عنوان واسطه نفس و بدن از منظر ابن سینا و صدرالمتهلین است. زیرا در میان اندیشمندان نوع رابطه نفس با بدن یکی از مسائل مهم و بحث‌برانگیز در طول تاریخ فلسفه بوده است. با توجه به اینکه تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه انجام شده، ولی هنوز به‌طور کامل همه جنبه‌های این مسئله روشن نشده است. نفس مجرد و غیرمادی چگونه با بدن مادی رابطه تأثیر و تأثری برقرار می‌کند؟ فلاسفه غربی و مسلمان هرکدام دیدگاه‌های متفاوتی را در این مسئله اتخاذ کرده‌اند. فیلسوفان دوگانه گرا هرکدام خواسته‌اند به گونه‌ای این مشکل را حل کنند. «رنه دکارت» یکی از برجسته‌ترین فیلسوفان طرفدار دیدگاه دوگانه‌گرایی عصر رنسانس در غرب به حساب می‌آید. نظریه وی در چگونگی ارتباط نفس با بدن از سوی برخی اندیشمندان غربی به چالش کشیده شد. دکارت برای حل این معضل ایده خود در این باره را مطرح کرد؛ یعنی غده «پینه آل» - که در مرکز مغز قرار گرفته است و اکنون به عنوان بخشی از سیستم غدد «درون ریز» در نظر گرفته می‌شود - مکانی است که نفس و بدن باهم تعامل می‌کنند. با این وجود، هنوز سؤال به حال خود باقی بود، زیرا دوباره این پرسش تکرار می‌شود: چگونه نفس مجرد با این غده مادی ارتباط برقرار کرده است؟^۱

از سوی دیگر، در فلسفه اسلامی - که تحقق حاضر در این حوزه متمرکز است - نیز این پرسش به‌طور جدی مطرح بوده است. ابن سینا و صدرالمتهلین دو فیلسوف نامدار و صاحب مکتب فلسفی در عالم اسلام، سعی در حل این مسئله داشتند. هر دو، با توجه به مبانی علم النفسی خاص خودشان، «روح بخاری» را به عنوان «رابط» یا «واسط» بین نفس و بدن مطرح کردند. به باور ابن سینا نوع انسان از دو جوهر مجرد و مادی تشکیل شده است. از این رو، چگونگی ارتباط این دو جوهر، در دیدگاه وی پررنگ‌تر است. وی روح بخاری را به عنوان ارتباط نفس با بدن مطرح کرد. روح بخاری خاستگاه طبی دارد؛ ابن سینا نیز به عنوان یک طیب ماهر، در کتاب‌های طبی خود هویت روح بخاری را تبیین کرده است. همچنین او به عنوان یک فیلسوف، در آثار فلسفی خود، روح بخاری را به عنوان رابط بین نفس و بدن مطرح کرده است. در همین راستا صدرالمتهلین در تبیین ماهیت روح بخاری و اقسام آن دیدگاهی همانند ابن سینا اتخاذ کرده است؛ اما همچون مبانی مترقی خود در برخی مباحث فلسفی و علم النفسی،

^۱ . البته تبیین مفصل دیدگاه دکارت و نقد و بررسی آن در محدوده پژوهش حاضر نیست.

در اثبات و چگونگی وساطت روح بخاری نیز، دیدگاه خاص خود را دارد. با توجه به خاستگاه طبی روح بخاری، آیا از نظر فلسفی ارتباط بین بدن و نفس به وساطت روح بخاری نیازمند است؟ به عبارت دیگر، آیا به لحاظ فلسفی وساطت روح بخاری قابل اثبات است؟ ویژگی روح بخاری چیست که می‌تواند بین نفس مجرد و بدن مادی ارتباط برقرار کند؟ به طور مختصر از منظر حکما هویت روح بخاری جسم لطیف شفافی است و به همین دلیل می‌تواند پل ارتباطی و واسطه بین نفس مجرد و بدن مادی باشد. در این پژوهش مطالب و مسایل مزبور با تمرکز بر دیدگاه‌های دو فیلسوف مذکور به طور مفصل تبیین خواهد شد.

مباحث اخلاط، مزاج، عناصر چهارگانه و کیفیات آنها به عنوان مبانی شکل‌گیری روح بخاری به حساب می‌آیند. این موضوعات نیز لازم است به درستی تبیین شوند، البته به طور خلاصه و تا حدی که از مسئله اصلی خودمان دور نشویم به این موضوعات می‌پردازیم. از این رو، مسئله روح بخاری متوقف بر طبیعیات قدیم و طب سنتی است، بنابراین علاوه بر اقوال این دو فیلسوف، لازم است از عبارت‌های برخی طبیبان سنتی نیز در تبیین این مسئله استفاده کنیم. با این حال، پرسش‌های اساسی در این زمینه ایجاد می‌شوند: آیا عناصر چهارگانه، مزاج، اخلاط و حتی خود روح بخاری با پیشرفت‌های که در علوم طبیعی و طب نوین حاصل شده است توجیه علمی داشته و با یافته‌های جدید سازگاری دارد؟ به بیان دیگر، آیا اصل روح بخاری با توجه به یافته‌های عصب‌شناسی معاصر قابل اثبات است؟ با توجه به مباحث جدید عصب‌شناسی، هویت روح بخاری چه خواهد بود؟ علائم و آثاری که در طب قدیم و فلسفه برای روح بخاری بر شمرده‌اند تا چه اندازه‌ای با این هویت جدید قابل انطباق است؟ با تبیین مسائل مزبور هویت روح بخاری و کارکرد آن بیشتر نمایان خواهد شد. از این رو، با ارائه تحلیل‌های در این زمینه و همچنین با مقایسه این مطالب با یافته‌های جدید از علوم پزشکی و عصب‌شناسی این مسائل را بررسی خواهیم کرد.

از منظر ابن سینا و ملاصدرا جایگاه و محل تولید روح بخاری در قلب است. بخشی از روح بخاری که از طریق خون و شریان‌ها در بدن جاری است، «روح حیوانی» نامیده می‌شود. قسم دیگر روح بخاری، «روح طبیعی» و جایگاه آن کبد است. این قسم را به طور خلاصه تبیین خواهیم کرد؛ اما روح حیوانی و جایگاه آن در قلب و ارتباط کیفیات نفسانی با آن را به طور مفصل بحث خواهیم کرد. افزون بر این قسم سوم «روح نفسانی» است که جایگاه آن در مغز است و از طریق اعصاب در بدن جریان دارد. بیشتر پژوهش حول محور این قسم خواهد بود؛ زیرا بنا بر دیدگاه تشکیکی ملاصدرا درباره نفس و بدن، روح نفسانی بالاترین مرتبه بدن جسمانی است. از این رو، روح نفسانی به دلیل لطافتش به طور مستقیم با نفس در ارتباط است. روح نفسانی حامل قوای نفس است و از این طریق در مرتبه پایین

نفس یعنی بدن تأثیر می‌گذارد. قوای حسی و حرکتی دو قوه اصلی روح نفسانی به شمار می‌آیند و از طریق این دو قوه در بدن دخل و تصرف می‌کند. اینجا محل تلاقی این تحقیق با مباحث عصب‌شناسی معاصر است؛ زیرا بنا بر دانش عصب‌شناسی معاصر همه افعال بدن تحت تأثیر سیستم‌های عصبی هستند و هر رفتاری که از انسان سر می‌زند از طریق فعالیت عصب‌ها یا نورون‌ها است. همچنین ادراک‌های حسی انسان نیز از طریق سیستم‌های عصبی موجود در بدن حاصل می‌شود. از این رو، در فصل چهارم بخش عملکرد سیستم‌های عصبی، پس از تبیین مختصری درباره نورون‌ها، پتانسیل عمل و پیام‌های الکتریکی، نهایتاً مقایسه‌ای کوتاه به لحاظ فیزیولوژی بین ماهیت روح نفسانی و جریان پیام‌های الکتریکی خواهیم داشت. ولی در مقایسه‌ای تفصیلی یکی از آزمایش‌های عصب‌شناختی در باب منشأ مغزی اراده را با عملکرد روح نفسانی تحلیل و بررسی خواهیم کرد.

همان‌گونه که تبیین شد، این پژوهش یک تحقیق میان‌رشته‌ای است. در تبیین هویت روح بخاری، اقسام و جایگاه آن از یافته‌های طب سنتی و جدید استفاده خواهیم کرد؛ و در مباحث عصب‌شناسی از دیدگاه‌های علمی دانشمندان این رشته استفاده خواهیم نمود؛ اما در باب هویت روح بخاری و اثبات نحوه وساطت آن بین نفس و بدن، همچنین در نقد و بررسی نظریه‌های عصب‌شناسی و مقایسه آن با روح نفسانی روشی تحلیلی-فلسفی خواهیم داشت.

در این رساله از دیدگاه‌های ابن سینا و صدر المتألهین درباره نفس به عنوان اصول موضوعه استفاده خواهیم کردیم. به بیان دیگر از مباحثی همچون نفس و اثبات تجرد آن، مبحث قوا، نحوه ارتباط قوا با نفس، نحوه وجود نفس و مراتب آن، حرکت جوهری نفس، جسمانیة الحدوث بودن نفس، بهره خواهیم برد، ولی به تحلیل و اثبات این مباحث نخواهیم پرداخت؛ زیرا این مباحث در جای خود بررسی و اثبات شده است و هدف ما در این رساله چیزی دیگری است. مگر آنجایی که برای اثبات فرضیه این رساله، نیاز به تحلیل جدید و یا تأکید بیشتر بر این اصول باشد؛ «بنابراین، هدف اصلی ما در این پژوهش تبیین هویت روح بخاری و اثبات آن به عنوان واسطه بین نفس و بدن از منظر ابن سینا و صدر المتألهین است».

۲-۱. پیشینه تحقیق

پیشینه عام:

منابعی که می‌توان به عنوان پیشینه عام در ارتباط با پژوهش حاضر نام برد به دو دسته تقسیم می‌شوند. یک بخش کتاب‌های طبی بوده و بخش دیگر کتب فلسفی هستند.

برخی کتاب‌های طبی عبارت‌اند از: «القانون فی الطب»، رساله «فی الادویه القلیه» و رساله «رگ‌شناسی» یا رساله «در نبض» ابن سینا؛ «کامل الصناعه الطبیه» علی بن عباس مجوسی؛ «بحر الجواهر» هروی؛ «خلاصه الحکمه» سید محمدحسین عقیلی شیرازی؛ «هدایه المتعلمین فی الطب» ربیع بن احمد اخوینی و «ذخیره خوارزمشاهی» سید اسماعیل جرجانی از جمله منابعی هستند که در آنها جسته و گریخته درباره روح بخاری صحبت به میان آمده است. به بیان دیگر، در این کتاب‌های طبی بیشتر به مبحث عناصر، مزاج، اخلاط، ماهیت روح بخاری، اقسام و کارکردهای آن پرداخته‌اند؛ اما مسئله وساطت روح بخاری به‌طور مفصل بحث نشده است.

برخی کتب فلسفی نیز عبارت‌اند از: «المبدأ و المعاد» و «الشفاء (الطبیعات)» به‌طور خاص مباحث پایانی جلد دوم فن ششم مبحث نفس و برخی مباحث جلد سوم کتاب حیوان ابن سینا؛ «حکمه الاشراق» و «مجموعه مصنفات» شیخ اشراق؛ «الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه»، به‌طور خاص جلد‌های ۸ و ۹، «المبدأ و المعاد» و تعلیقه بر «شرح حکمه الاشراق» صدر المتألهین؛ «شرح منظومه» سبزواری؛ از جمله منابع فلسفی هستند که در آنها به گونه‌ای از مسئله روح بخاری، مبانی و چگونگی وساطت آن بحث شده است. ولی ما در این رساله به‌طور جامع و گسترده این موضوع را بررسی خواهیم کرد.

پیشینه خاص:

تا جایی که ما بررسی کردیم درباره نظریه وساطت روح بخاری، تبیین هویت، اثبات و به‌طور خاص مقایسه آن با مباحث پزشکی و عصب‌شناسی جدید، تا به حال، پژوهش گسترده و اساسی با این ویژگی‌ها انجام نشده است. از این رو، تحقیقاتی که در ادامه بدان اشاره می‌شود به برخی جنبه‌های این مسئله اشاره کرده‌اند که می‌توان آنها را در ذیل پیشینه خاص این رساله گنجانند.

۱. کتاب «الفصل بین الروح و النفس» تألیف قسطا بن لوقای یونانی.

این فیلسوف هم‌عصر کندی بوده و اثر وی، یکی از قدیمی‌ترین آثار جهان اسلام در باب نفس به شمار می‌آید. مؤلف در مقدمه این رساله کوچک می‌گوید: مطالب این اثر را از کتاب‌های افلاطون، ارسطو و جالینوس استخراج کرده است. وی در این اثر، نخست ماهیت روح (بخاری) و نفس را مشخص کرده و به تفاوت‌های آن با نفس نیز اشاره می‌کند. در این رساله تنها از دو روح حیوانی و نفسانی نامبرده می‌شود، ولی به روح طبیعی و جایگاه آن اشاره‌ای نمی‌شود. این فیلسوف بحث لطافت دو روح را نیز مطرح می‌کند. به باور وی روح نفسانی از روح حیوانی لطیف‌تر است. علاوه بر این، بخشی از روح نفسانی که در پشت مغز قرار دارد و کار فکر و حافظه را انجام می‌دهد، لطیف‌تر از روحی است که در قسمت جلوی مغز است و کار حس و تخیل را انجام می‌دهد. درواقع این فیلسوف قرن چهارم هجری به‌گونه‌ای به مباحث عصب‌شناسی نیز اشاره کرده است.

۶ بررسی هویت روح بخاری (به عنوان واسطه نفس و بدن) از منظر ابن سینا و صدرالمتألهین، و مقایسه آن با عملکرد ...

۲. کتاب *شرح العیون فی شرح العیون* علامه حسن زاده آملی: ایشان یکی از فیلسوفان معاصر است که بحث روح بخاری را به طور جدی مطرح کرده است. علامه در عین یازدهم «مسئله فرق بین روح بخاری و روح انسانی» و عین سیزدهم مطالبی را از اقوال اطباء، ابن سینا و صدرالمتألهین در مورد روح بخاری، اقسام، جایگاه و قوای آنها آورده است؛ اما به اثبات و نحوه وساطت آن وارد نشده است. علاوه بر این، علامه حسن زاده در دروس ۱۲۹ و ۱۳۰ کتاب «معرفه النفس» به طور خلاصه مباحثی را درباره این مسئله مطرح کرده است.

۳. میری، محمد، *روح بخاری در فلسفه اسلامی و در حکمت معاصر، حکمت معاصر، سال پنجم، ش ۳، پاییز ۱۳۹۳، ص ۸۱-۹۹.*

۴. میری، محمد، *تحولات تاریخی مسئله روح بخاری در حکمت صدرایی، تاریخ فلسفه، ش ۲۰، بهار ۱۳۹۴.*

مؤلف محترم در مقاله اول به بررسی دیدگاه سه حکیم بزرگ ابن سینا، شیخ اشراق و صدرالمتألهین درباره روح بخاری می پردازد. ایشان بر این باور است که اگر روح بخاری در پزشکی جدید انکار شود، ضرری به بحث فلسفی رابطه بین نفس و بدن وارد نمی شود. سرانجام وی معتقد است به جای روح بخاری، امواج الکتریکی در اعصاب به دلیل لطافتشان می توانند به عنوان واسطه بین نفس و بدن باشند. البته ایشان تنها طرح مسئله کرده و بیش از این وارد بحث نشده است.

محقق محترم در مقاله دوم به تبیین دیدگاه ابتکاری صدرالمتألهین در مسئله روح بخاری می پردازد. نخست تشبیه هایی که صدرالمتألهین از روح بخاری به عماء، کرسی و جسم فلکی کرده، تبیین کرده و در نهایت دیدگاه تشکیکی صدرا را در این مسئله تقریر می کند. مؤلف در این مقاله نیز یادآوری می کند حذف روح بخاری بنا بر مباحث پزشکی جدید، به مسئله رابطه نفس و بدن خللی وارد نمی کند. ایشان این مسئله را از اصول مسلم طب قدیم می داند که وارد مباحث فلسفی شده است؛ اما رویکرد ما در رساله حاضر به این مسئله این گونه نیست؛ زیرا به تصریح ابن سینا و صدرالمتألهین روح بخاری واسطه بین نفس مجرد و بدن مادی است. بنابراین، این موضوع تنها بحث طبی صرف نبوده، بلکه جنبه فلسفی نیز دارد.

۵. میری، محمد، *رابطه نفس و بدن از دیدگاه ابن عربی و ملاصدرا، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۷.*

همچنین محقق در این کتاب، علاوه بر دیدگاه صدرالمتألهین، مطالبی را نیز از ابن عربی درباره روح بخاری آورده است. ابن عربی نیز قائل به وساطت روح بخاری بوده و به باور این عارف بزرگ هرگونه فساد در خون موجب فساد و اختلال در روح بخاری می شود. از این رو، حتی فکر و حافظه نیز تحت

تأثیر این مسئله قرار گرفته و این امر موجب می‌شود نفس نتواند به‌درستی کار تدبیر بدن را انجام دهد. البته مؤلف محترم هدفش در این کتاب و دیگر مقالات صرفاً یک نگاه کلی به مسئله روح بخاری بوده است، از این رو، این بحث که اختلال در روح بخاری، سبب اختلال کیفیات نفسانی می‌شود را برجسته نکرده است؛ اما ما به‌سادگی از کنار این مطلب نمی‌گذریم.

۶. موسوی هادی، روح بخاری در مسئله نفس و بدن از دیدگاه ملاصدرا، معرفت، سال نوزدهم، ش ۱۵۵، آبان ۱۳۸۹، ص ۴۳-۵۶.

نویسنده این مقاله با رویکردی انتقادی مسئله روح بخاری را از دیدگاه صدرالمتألهین بررسی کرده است. وی نیز این مسئله را مبتنی بر مباحث علمی (غیر فلسفی) می‌داند که صدرا در بسیاری موارد از آن به‌عنوان رابطه نفس و بدن استفاده کرده است. مؤلف ادعا می‌کند صدرا برای این مسئله دلیل اقامه نکرده و تنها به بیان برخی کارکردهای آن اکتفا کرده است. همچنین این نویسنده مدعی است ملاصدرا جایگاه روح بخاری را بین سه نفس نباتی، حیوانی و ناطقه مشخص نکرده است. از این مباحث روشن می‌شود که وی به مباحث صدرا در این مسئله اشراف کامل نداشته است؛ زیرا صدرالمتألهین هم برای این مسئله دلیل آورده است و هم جایگاه آن را در بین نفوس سه‌گانه مشخص کرده که در ضمن این رساله روشن خواهد شد.

۷. موسوی، هادی، مسئله نفس و بدن در حکمت صدرایی با نگاهی به نونخاسته گرایی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶.

مؤلف در بخش ششم این اثر در حدود بیست صفحه به بحث روح بخاری پرداخته است. مطالب این کتاب تا حدی همان مطالب مقاله است. تنها با این تفاوت که در این کتاب به ایراد علامه طباطبایی نیز پرداخته است و دو احتمال را در این اشکال مطرح کرده و بنا بر هر دو احتمال، این اشکال علامه بر ملاصدرا را وارد ندانسته است. در این اثر نیز مؤلف به‌طور ناقص مسئله روح بخاری را مطرح کرده است و تنها به روح حیوانی و روح نفسانی اشاره کرده و نامی از روح طبیعی و جایگاه آن نبرده است. علاوه بر این، وی دیدگاه تشکیکی صدرا در وساطت روح نفسانی بین نفس و بدن را برجسته نکرده است. عمده مباحث این کتاب درباره مباحث نفس صدرالمتألهین است.

۸. پهلوانیان، احمد، رابطه نفس و بدن از نظر ملاصدرا، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۷.

مؤلف محترم در کنار مباحث رابطه نفس و بدن در حدود هفت صفحه تبیینی اجمالی از دیدگاه صدرالمتألهین درباره مسئله روح بخاری نیز ارائه کرده است. هرچند نویسنده مذکور به‌طور کوتاه به این بحث ورود پیدا کرده، اما دست‌کم تبیینی صحیح از این مسئله ارائه کرده است. ولی در تبیین مسئله روح بخاری در برخی موارد به منابع غیر اصلی ارجاع داده است. به‌طور مثال در ایرادی که به تبیین